

**BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SO'Z USTIDA
ISHLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Shadmankulova D.X.,

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti
"Boshlang'ich ta'lim nazariyasi va metodikasi" kafedrasi dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z ustida ishlashning o'ziga xos xususiyatlari va usullari haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *so'z, matn, nutq, nutqiy faoliyat, tinglab tushunish, so'z boyligi, lug'at ishi, lug'at ishi turlari.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности и методы работы над лексикой на уроках родного языка в начальной школе.*

Ключевые слова: *слово, текст, речь, речевая деятельность, понимание на слух, лексика, работа над лексикой, виды работы над лексикой.*

Annotation. *This article examines the characteristics and methods of vocabulary development in native language lessons in elementary school.*

Key words: *word, text, speech, speech activity, listening comprehension, vocabulary, vocabulary development, types of vocabulary development.*

"Milliy o'quv dasturi"da ta'kidlanganidek, "Ona tili" nafaqat leksik va grammatik me'yorlarni o'rgatuvchi, balki o'quvchi nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunish, to'g'ri o'qish, orfoepik va orfografik me'yorlarni qo'llash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan fandır.

Ona tili ta'limi o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgarlar fikrini anglashga o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Ona tili butun borliqni: tabiat, jamiyat, fanlarni, o'zlikni anglash va o'rganish vositasidir.

O'quvchilarga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirish malakasini egallab borish ham nazarda tutiladi.

Ma'lumki, so'z – tilning ma'no bildiradigan asosiy birligidir. Boshlang'ich sinflarda so'z ustida ishlash jarayonida o'quvchilar lug'atini boyitish quyidagi vazifalarni hal qilishni taqozo etadi:

a) so'z boyligini kengaytirish;

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC
SOLUTIONS

b) soʻzlarning maʼnolarini ochib berish (toʻgʻri va koʻchma maʼnolarni izohlash);

d) fikrni ifodalash uchun mos keladigan soʻzlarni (ularning maʼnosi, boshqa soʻzlar bilan aloqasi, talaffuzi va imlosini hisobga olgan holda) ham soʻzma-soʻz (aniq), ham koʻchma maʼnoda (oʻquvchilar nutqining obrazlilik) tanlash va qoʻllash koʻnikmasini shakllantirish.

Lugʻat ishi boshlangʻich sinflar dasturi boʻyicha oʻquvchilarga tilni oʻzlashtirishga yordam beradigan savodli yozish, oʻqish va ravon gapirishga oʻrgatish orqali bilimlarni oʻzlashtirish va turli xil mashqlar bilan chambarchas bogʻliq.

Soʻzlar zaxirasi oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutq madaniyatini yanada yuksaltirishning ajralmas shartidir.

Soʻzlarni aniq va toʻgʻri qoʻllash koʻnikmalarini mustahkamlash grammatik va oʻqish mashgʻulotlaridagi mashqlar orqali amalga oshiriladi. Ushbu mashqlar yordamida soʻzlarni oʻquvchilar nafaol lugʻatidan faol lugʻatiga olib chiqiladi. Bunda oʻquvchilar oʻzlashtirilgan soʻzlar maʼnosini nafaqat tushunishlari, balki ularni nutqda toʻgʻri qoʻllashlari ham kerak.

Oʻquvchilar lugʻatini boyitish manbalari asosan darsliklar, kitoblar (badiiy adabiyotlar), gazetalar, jurnallar, oʻquv qoʻllanmalar (rasmlar seriyasi), oʻqituvchi nutqi, kino, radio, atrofdagilar nutqi hisoblanadi. Bularning barchasi mashqlar uchun material sifatida ishlatilishi, oʻquvchilarning soʻz sohasida oʻz ishlarini olib borish (maʼnoni kengaytirish, aniqlashtirish va faollashtirish)ga ragʻbatlantirishi kerak.

Shunday ekan, lugʻatni boyitish (lugʻat ishi) har doim ona tili darslarida diqqat markazida boʻlishi kerak.

Bilimlar hajmining ortishi bilan birga til hodisalarini anglash bilan oʻquvchilar dunyoqarashi ham rivojlanadi va tili, lugʻati ham boyib boradi.

Lugʻat ishining mavzu doirasi xilma-xildir. U hayot uchun zarur boʻlgan soʻzlarni qamrab olishi kerak. Ijtimoiy hayot, madaniyat, kundalik turmush, tarix, texnika, davlat mudofaasi, tabiat, mehnat va fanning turli sohalari va boshqalar – bularning barchasi lugʻat ishini olib borishda boshlangʻich sinf oʻqituvchisining diqqat markazida boʻlishi kerak. Ammo birdaniga hamma narsani qamrab olish mumkin emas. Lugʻat ishi oʻquvchilarning intellektual oʻsishi va qiziqishlarining kengayishiga mos ravishda aniqlikni va yaxshi tuzilgan ketma-ketlikni talab qiladi.

Pedagogik jihatdan asoslangan va uslubiy jihatdan mos lugʻat boyitish ishini tashkil etishda oʻquvchilarning soʻz boyligini hisobga olish zarur. Yangi soʻzlar sonini hisobga olgan holda qatʼiy ketma-ketlikda (qiyinlik darajasi boʻyicha) lugʻat mashqlarini tashkil etish yaxshi samara beradi.

Oʻqish bilan bogʻliq lugʻat ishlari oʻqishdan oldin ham, matnni oʻqish (oʻquvchilar uchun qiyin boʻlgan, maʼnosini bilmaslik oʻqilayotgan matnning maʼnosini notoʻgʻri tushunishga olib keladigan tushunarsiz soʻzlarni tushuntirish) jarayonida ham va oʻqigandan keyin ham amalga oshiriladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Grammatikaga oid lugʻat ishlari esa matnlarni tahlil qilishda va misollar tanlashda olib boriladi.

Umuman olganda, lugʻat ishi oʻquvchilarning imlo koʻnikmalarini shakllantirish uchun oʻtkaziladigan barcha turdagi mashqlarda qoʻllaniladi.

Oʻquvchilarning soʻz boyligi keng boʻlsa, soʻzlarning semantik va grammatik xususiyatlari va ular oʻrtasidagi bogʻlanishlardan xabardor boʻlgandagina yozuvda qiyoslashdan foydalanish, turdosh soʻzlarni tanlash va hokazolar mumkin boʻladi.

Lugʻat ishi oʻquvchilarning mustaqil ishlari (bayon va insholar)da eng muhim hisoblanadi.

Bunday ish turlari mohiyatan oʻquvchilarni nutq va fikrlash sohasidagi ijodiy harakatlarga: mustaqil jumlar tuzishga, maʼnosiga mos keladigan soʻzlarni tanlashga yoʻnaltiradi.

Lugʻat ishi oʻtkazishning koʻp usullari mavjud. Ular ogʻzaki va yozma ravishda amalga oshiriladi. Ona tili darslarida oʻquvchilar nutqini rivojlantirish uchun ishlatiladigan lugʻat ishlari quyidagilar:

1. Turli mazmundagi maqolalarni tushuntirib oʻqish, rasm asosida suhbat, insho tayyorlash, imlo mashqlari orqali soʻz maʼnosini tushuntirish.

2. Oʻquvchilarning narsalarga nom berishlari, ekskursiyalar paytida, rasmlar bilan ishlashda, matnlarni oʻqishda (oʻqituvchining savollariga javob sifatida), hayot, tabiat va ob-havoni kuzatishda ularning xususiyatlari va harakatlarini muhokama qilish.

3. Narsalarni oʻziga xos xususiyati va harakatlariga koʻra taqqoslash (Limon nordon, shakar esa shirin. It vovullaydi, mushuk miyovlaydi).

4. Harakat yoki xususiyat ifodalaydigan soʻzlarga narsa nomlarini qoʻshish (... uchadi, ... suzadi, koʻk ... , sariq ... , shirin ...) va predmetni shu belgi va harakatlar orqali tanib olish.

5. Predmetlarni umumiy turdosh belgilariga koʻra (Qargʻa – qush, yoʻlbars – hayvon), joylashishiga koʻra (Bogʻda nimalar oʻsadi? Daryoda nimalar yashaydi?), va kuzatish vaqti boʻyicha tasniflash (qishda – qor, boʻron, sovuq ...; bahorda – yomgʻir, gullar, oʻtlar).

6. Berilgan soʻzlarga zid maʼnoli soʻzlar tanlash va matndagi soʻzlarga zid maʼnoli soʻzlar topish (yaxshi – yomon, baland – past; shovqin – sukunat, yorugʻlik – qorongʻi).

7. Matndan maʼnodosh soʻzlarni tanlab, mustaqil soʻz qoʻshish (chiroyli, goʻzal, sohibjamol, maftunkor...).

8. Soʻzlarni oʻzlari belgilagan xususiyat yoki harakatning namoyon boʻlish darajasiga koʻra tartibga solish (Moviy dengiz notinch, osmon bulutli va qora rangda).

9) Matndan sifatlashlarni tanlash, ularni boshqalari bilan almashtirish, yetishmayotgan sifatlashlarni qoʻshish (Vespa qizil, quvnoq, shovqinli, yorqin ...).

10. Tugallanmagan gapda berilgan soʻzlarga oʻxshatishlar tanlash (Shamol uvullaydi, xuddi Koʻl yaltiraydi, xuddi ...).

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

11. Ko'chma ma'noda qo'llangan matndan so'zlarni tanlash va ularni tom ma'noda qo'llash (Qor bo'roni g'azablanadi, qor bo'roni yig'laydi. – Odam g'azablanadi, bola yig'laydi).

12. O'zakdosh yoki bir xil qo'shimchali so'zlarni tanlash (gulli – guldon– gulzor; chiqdi - haydab chiqdi - uchib chiqdi - sakrab chiqdi).

13. Ijodiy diktant paytida ushbu yangi o'rgangan so'zlarni gaplarga kiritish.

14. Lug'at daftariga so'zlarni yozib olish.

Xulosa qilib aytganda, lug'at ishi bo'yicha mashqlarni muntazam olib borish boshlang'ich sinf o'quvchilarining kelajakdagi nutqiy faoliyatlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonida so'z boyligi va nutq o'stirishga yetarlicha e'tibor qaratish o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalay oladigan shaxs sifatida voyaga yetkazish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi / Boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari ushun darslik. – T.: Metodist nashriyoti, 2024.

2. N.Mardonova, Sh.U.Sariyev. [Boshlang'ich sinf ona tili darslarida ijodiy mashqlardan foydalanish](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LrrORX0AAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=LrrORX0AAAAJ:3htObqc8RwsC) // https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=LrrORX0AAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=LrrORX0AAAAJ:3htObqc8RwsC

3. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinflarda-so-z-ma-nosi-ustida-ishlashda-rasml-i-zohli-o-quv-materiallaridan-foydalanishning-ahamiyati/viewer>

4. <https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/0028/1.32.pdf>

5. <https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-on-tili-darslarida-so-z-ustida-ishlash-orqali-o-quvchilar-nutqini-rivojlantirish/viewer>

